

PAPER

ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA KASBIY O'ZINI - O'ZI ANGLASH, PSIXOLOGIK SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Sadirdinova Hulkar Ulug'bek qizi^{1,*} and Akramov Mirmuhsin Rustamovich¹

¹Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti magistri and ²Pedagogika va psixologiya fakulteti Prof, dotsent

*sadirdinovahulkar@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada ilk o'spirinlik davrida yoshlarning kasbiy o'zini o'zi anglash jarayoni va uning psixologik shakllanishiga ta'siri tahlil qilindi. Mazkur yosh davrida shaxsiy identifikatsiya, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy rolga moslashuv kabi omillar kasbiy yo'nalishni tanlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Maqolada yoshlarning kasbiy qaror qabul qilishdagi ichki va tashqi omillari, oilaviy, maktab va jamiyatning roli, shuningdek, bu jarayonda psixologik qo'llab-quvvatlash zarurati asoslanadi. Ilmiy tadqiqotlar va psixologik nazariyalar asosida ushbu jarayonning bosqichlari va psixodinamik mexanizmlari yoritiladi.

Key words:

o'spirinlik, kasbiy o'zini anglash, psixologik shakllanish, identifikatsiya, motivatsiya, yo'nalish, ijtimoiy rol.

Kirish

Inson hayotining har bir davri o'ziga xos rivojlanish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Ayniqsa, ilk o'spirinlik davri (taxminan 10–14 yosh) shaxsning psixologik, ijtimoiy va yemotsional jihatdan yetuklik sari qadam qo'yadigan muhim bosqichidir. Bu davrda bola yendilikda o'zini faqatgina oilaning bir qismi sifatida yemas, balki jamiyatdagi shaxs sifatida idrok qila boshlaydi. Shu bilan birga, u o'z kelajagi haqida o'ylab, kasb tanlash va o'zini shu sohada tasavvur qilishga harakat qiladi.

Kasbiy o'zini o'zi anglash — bu shaxsning o'z qiziqishlari, imkoniyatlari, qobiliyatlari hamda kasbiy muhit talablariga mos ravishda o'z o'rnini aniqlash jarayonidir. Ilk o'spirinlik davrida bu jarayon hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, aynan shu bosqichda uning asosi qo'yiladi. Bu jarayon o'spirinning shaxs sifatida shakllanishi, atrofda ijtimoiy tizimlarga moslashuvi va ichki motivatsiyalarining yuzaga chiqishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Asosiy qism

Ilk o'spirinlik davri — bu bolalik va yetuklik oralig'idagi o'tish bosqichi bo'lib, taxminan 11–14 yosh oralig'ini qamrab oladi. Bu

davr inson hayotidagi yeng muhim bosqichlardan biri bo'lib, unda jismoniy, yemotsional, ijtimoiy va ruhiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aynan shu sababli psixologlar ushbu davrni "o'zgarishlar davri" deb atashadi. Ilk o'spirinlik davrida bola organizmida gormonal o'zgarishlar boshlanadi. Bu yesa o'z navbatida jismoniy o'sishning tezlashuvi, ikkilamchi jinsiy belgilarining paydo bo'lishi va hissiyotlarda keskinlik bilan namoyon bo'ladi. O'spirinlar bu o'zgarishlarga tezda moslasha olmay, ichki ziddiyatlarni boshdan kechiradi. O'z-o'zini anglash kuchayadi, mustaqillikka intilish kuchayadi va "men kimman?", "mening jamiyatdagi o'rnim qanday?" kabi savollar paydo bo'ladi.

Psixologik jihatdan, bu davrda bolaning yemotsional holati beqaror bo'ladi. Katta yoshdagilar bilan kelishmovchiliklar, o'zini tushunmayotgandek his qilish, yolg'izlik hissi — bularning barchasi o'spirinlik ruhiyati uchun xos. Shuningdek, tengdoshlarning fikri katta ahamiyat kasb yeta boshlaydi. Do'stlar, guruhlar, mashhur shaxslar ta'siri kuchayadi. Bu yesa o'spirinlarda taqlidga moyillikni oshiradi, ba'zida yesa noto'g'ri qarorlar qabul qilishiga olib keladi.

O'spirinlarda mustaqillikka bo'lgan yehtiyoj kuchli bo'lsa-da, u hali to'liq shakllanmagan tajriba va bilimlar asosida harakat qiladi. Bu yesa uni ba'zida qiyin vaziyatlarga solib qo'yadi. Shu bois, ota-

onalar va pedagoglarning sabrli, tushunadigan va yo'lko'rsatuvchi roli aynan shu davrda nihoyatda muhim hisoblanadi.

Ilk o'spirinlik

Bu davrda jismoniy o'sish bilan birga shaxsiy o'zgarishlar, yemotsional beqarorlik, o'zini anglash va mustaqil fikrga intilish kuchayadi. O'spirin o'zining **“Men”** konsepsiyasini shakllantiradi, ya'ni kimligini, jamiyatdagi o'rnini aniqlashga harakat qiladi. Bu jarayon kasbiy yo'nalishga nisbatan ilk qiziqishlarning paydo bo'lishi bilan ham kuzatiladi.

Bu davr quyidagi psixologik jihatlar bilan tavsiflanadi:
O'zini anglash va baholash kuchayadi;
Atrofdagilarning fikriga haddan ortiq ye'tibor beriladi;
Avtonomiya va mustaqillik istagi ortadi;
O'ziga xoslik va kasb tanlashga intilish kuchayadi.

2. Kasbiy o'zini o'zi anglash bosqichlari

Psixologlar (D.Ye. Super, A.K. Markova, Ye.A. Klimov va boshqalar) tomonidan kasbiy o'zini anglash jarayoni bir necha bosqichlarga bo'lingan:

- Tan olish bosqichi (10–12 yosh) – bolaning kasblarga qiziqishi paydo bo'ladi, u atrofdagi kasblarni kuzatadi va o'rganadi.
- Yo'naltirish bosqichi (12–14 yosh) – bola o'z qiziqishlariga mos ravishda muayyan kasblarga moyilligini sezadi, bu bosqichda o'qituvchi va ota-onalarning roli katta.
- Sinov va moslashuv bosqichi (14–16 yosh) – o'spirin o'z imkoniyatlarini sinab ko'radi, tanlagan kasb haqida chuqurroq ma'lumotga yega bo'lishga harakat qiladi.

3. Ichki va tashqi omillar

Ichki omillar:

- Qiziqishlar va moyilliklar
- Shaxsiy qadriyatlar
- O'z-o'zini baholash
- Intellektual daraja va qobiliyatlar Tashqi omillar:
- Ota-onalar va oilaviy tarbiya
- O'qituvchilar va maktab muhitining yo'naltirishi
- Do'stlar va tengdoshlar ta'siri
- OAV va ijtimoiy tarmoqdagi kasbga oid stereotiplar

Inson hayotidagi yeng murakkab va muhim bosqichlardan biri – bu o'spirinlik davridir. Ayniqsa, ilk o'spirinlik (taxminan 10–14 yoshlar oralig'i) inson shaxsining shakllanishida alohida o'rin tutadi. Bu davrda bola asta-syekinlik bilan kattalikka qadam qo'ya boshlaydi, tanasida fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi va ayni paytda ichki ruhiy kyechinmalar ham ortadi. O'spirin o'ziga ko'proq savollar byera boshlaydi: **“Men kimman?”**, **“Myen boshqalardan nimam bilan farq qilaman?”**, **“Qanday odam bo'lishni xohlayman?”** Bu savollar yesa o'zini-o'zi anglash jarayonining boshlanishi hisoblanadi.

Ilk o'spirinlik davri

Bu o'zini kashf qilish, hayotga nisbatan munosabat shakllanishi, atrof-muhit, jamiyat va oilaga bo'lgan qarashlar o'zgaradigan davrdir. O'spirinlarda o'z shaxsiga qiziqish ortadi. Ular o'z qiyofasini, o'zining ijtimoiy o'rnini, ichki dunyosini tushunishga harakat qiladilar. Shu bois, ko'pchilik o'spirinlar kunlik yurita boshlaydi, ko'zguga ko'proq qaraydi, do'stlari va atrofidagi tengdoshlarining fikriga juda katta ahamiyat beradi.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, bu davrda idyentiklik inqirozi (Yerikson atamasi bilan aytganda) yuzaga chiqadi. Bu inqiroz orqali o'spirin o'zining kimligini anglashga harakat qiladi,

ba'zida qarama-qarshi xatti-harakatlar, isyonkorlik, ota-onaga qarshi fikrlar bilan bu jarayon namoyon bo'ladi. Bu tabiiy holat. Chunki shaxs rivojlanayotgan sari o'z tanlovi, o'z qarashlariga yega bo'lishga intiladi.

Shu bilan birga, ilk o'spirinlik davrida hissiyotlar o'ta kuchli bo'ladi. Yyengil ranjish, haddan ziyod quvonish yoki tushkunlik holatlari ko'p uchraydi. Ularning hissiy holati ko'pincha notekis, barqaror yemas. Bu holat aynan gormonal o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun bu davrda ota-onalar, o'qituvchilar, psixologlar tomonidan o'spiringa mehr, sabr-toqat va tushunish bilan yondashish nihoyatda muhimdir.

Ijtimoiy omillar va tyengdoshlar ta'siri: Ilk o'spirinlik davrida o'zini anglash jarayoni nafaqat ichki kyechinmalar, balki ijtimoiy omillar orqali ham shakllanadi. Ayniqsa, o'spirinlar orasida tyengdoshlar guruhi katta rol o'ynaydi. Bu davrda bola oiladan ko'ra ko'proq do'stlariga quloq soladi, ularning fikri va baholari unga muhimroq tuyuladi. Agar bu guruhda o'spirin ijobiy qo'llab-quvvatlovni his qilsa, unda o'ziga bo'lgan ishonch ortadi, shaxsiy qadriyatlar barqarorlashadi.

Aksincha, agar u do'stlaridan kamsitish, rad yetish yoki bosimni his qilsa, o'zini yakkalangan, kyerakmasdyek his yetadi. Bu yesa turli ruhiy muammolar, o'ziga ishonchsizlik, yolg'izlik hissini yuzaga kyeltirishi mumkin. Aynan shu nuqtada psixologik yordam, ota-onalarning mehrli munosabati juda muhim ahamiyat kasb yetadi.

Oila va maktab muhitining ahamiyati: Ilk o'spirinlik shaxsiyatning shakllanishi davri bo'lganligi sababli, oila muhiti va maktabdagi psixologik iqlim asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ota-onaning o'z farzandini tushunishga urinishlari, mehr bilan muloqot qilishi, uning mustaqil fikr bildirishi va o'z fikriga yega bo'lishiga imkon yaratishi – o'spirinning sog'lom o'zini anglashiga xizmat qiladi.

Maktabda yesa o'qituvchilarning yondashuvi, o'quvchilarga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy faollikka undovchi muhit, shuningdyek, psixologik xizmatlar faoliyati o'spirin psixologik shakllanishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. O'spirin o'zini jamiyatda tutgan o'rnini maktab muhitida sinaydi, ilk ijtimoiy mas'uliyatni ham shu yerda anglay boshlaydi.

Ilk o'spirinlik davri shaxsiy rivojlanishning yeng nozik, murakkab, ammo muhim bosqichlaridan biridir. Bu davrda shaxsda o'z **“Myen”**i shakllanadi, mustaqil qaror qabul qilish, o'z hayoti uchun mas'uliyatni his yetish hissi paydo bo'ladi. Aynan shu bosqichda kasbiy o'zini o'zi anglash jarayoni boshlanadi va bu jarayon shaxsning butun hayotiga ta'sir yetadigan yo'nalishni belgilaydi.

Kasbiy o'zini o'zi anglashga turli ichki va tashqi omillar ta'sir yetadi. Ichki omillar qatoriga bolaning qiziqishlari, qobiliyatlari, orzu-intilishlari kirsas, tashqi omillar oilaviy muhit, maktab tizimi, ijtimoiy doira va madaniy omillarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun bu davrda psixologik yordam, maqsadli pedagogik yondashuv va individual yondashuvlar katta ahamiyatga yega.

Tavsiyalar

1. Ota-onalar uchun:

Bolaning qiziqishlariga ye'tiborli bo'lish;
Kasblar haqida ochiq, samimiy suhbatlar tashkil yetish;
Bola tanlagan sohani qo'llab-quvvatlash, tanqid yemas, maslahat asosida yondashish.

2. O'qituvchilar va psixologlar uchun:

Kasbiy yo'naltirish ishlarini individual yondashuv asosida olib borish;

Psixologik diagnostika uslublaridan foydalanib, o'quvchining moyilligini aniqlash;

Motivatsiyani oshirishga qaratilgan tryeninglar, syeminar va ochiq muloqotlar o'tkazish.

3. Maktab tizimi uchun:

Kasb-hunar tanlash bo'yicha maxsus fan yoki darsdan tashqari mashg'ulotlar tashkil yetish;

Turli soha mutaxassislari bilan uchrashuvlar o'tkazish;

Kasb-hunar ko'rgazmalari, tajriba almashinuvi, amaliy mashg'ulotlarga ye'tibor qaratish.

4. Yoshlar uchun:

O'zini anglash, kuchli va zaif tomonlarini bilishga intilish;

Har xil sohalar bilan tanishib chiqish, o'zini turli faoliyatlarda sinab ko'rish;

Doimiy ravishda o'z ustida ishlash, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish.

References

1. "Maktabgacha yoshdagi bolala psixologiyasi" Qayumova D. S 1999 y
2. Vaxrusheva L.N. "5-7 yoshli bolalarda bilish qiziqishlarni o'rgatish". M.: TC Sphere, 2012-yil.
3. Maktabgacha ta'lim-tarbiya to'g'risidagi Nizom – T:2020-yil
4. www.ziynet.uz